

SOCIALE GEVOELIGHEDEN EN VERANDERENDE MAATSCHAPPIJ TE GENT CIRCA 1770*

door

P. LENDERS

Enkele jaren geleden trok H. Hasquin de aandacht op uitingen van sociale onrust in de jaren 1767-1774¹. Hij verwees daarvoor naar rellen betreffende de duurte en de schaarste van graan of andere levensmiddelen te Antwerpen, Brugge, Brussel, Ieper, Nijvel en op analoge, lokale opstootjes in grotere gemeenten van de huidige provincie West-Vlaanderen als Diksmuide, Ingelmunster, Izegem, Nieuwpoort, Oostende en Roeselare. Ook te Brugge kwamen stakingen en lockouts voor. Luik en Charleroi deelden in deze onrust. Anderen als Y. Vanden Berghe handelden reeds vroeger over spanningen in het land circa 1770².

* Gebruikte afkortingen:

ARA: Algemeen Rijksarchief Brussel

BUG: Bibliotheek van de universiteit te Gent.

JAS: Jointe des administrations et des affaires des subsides (Algemeen Rijksarchief te Brussel).

OPBA: Recueil des ordonnances des Pays-Bas Autrichiens. 3e serie, 1700-1794. 15 dln., Brussel, 1860-1942

SAG: Stadsarchief te Gent.

SEG: Secrétairerie d'état et de guerre (Algemeen Rijksarchief te Brussel).

(1) H. HASQUIN, Cherté, interventionisme et psychologie populaire: deux périodes de nervosité dans les Pays-Bas autrichiens (1767-1769 et 1771-1774), *Etudes sur le dix-huitième siècle*, 7, 1980, 47-56. De achtergrond van de problematiek wordt meer algemeen behandeld in C. LIS, H. SOLY & D. VAN DAMME, *Op vrije Voeten. Sociale Politiek in West-Europa 1490-1914*. Leuven, 1985, 109-119 en passim. Voor het geheel van de provincie Oost-Vlaanderen vindt men betreffende de werkgelegenheid interessante gegevens in L. JASPERS & C. STEVENS, *Arbeid en Tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het Einde van het Ancien Régime*. In *Kultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen*; Nieuwe reeks, 23, Gent, 1985. De auteurs brengen er gegevens betreffende het groter procent actieven te Gent (p. 62), de belangrijke groep transportarbeiders (p. 92) en het verbruik van jenever, dat iets voorbij 1800 er driemaal hoger lag dan elders in Oost-Vlaanderen (p. 108). Ter vergelijking met Gent is er een algemene synthese voor Antwerpen C. LIS, *Social Change and Labouring Poor. Antwerp 1770-1860*. New Haven-Londen, 1986. Voor Gent zelf is er een suggestieve studie voorhanden betreffende de opdeling van de stad inzake huisvesting van armen en rijken: M. KIN, *Ruimtelijke Stratificatie van Arm en Rijk te Gent: een doorsnede in 1741 en ca. 1777/84*. In *Sociale Mobiliteit en sociale Structuren in Vlaanderen en Brabant van de late Middeleeuwen tot de 20e eeuw*. Studia Historica Gandensia, 257, Gent, 1983, 129-148.

(2) Y. VANDEN BERGHE, De sociale en politieke Reactie van de Brugse Volksmasa op het Einde van het Ancien Régime (1770-1794), *Belgisch Tijdschrift voor nieuwste Geschiedenis*, 3, 1972, 141-168.

Vreemd genoeg werd met geen woord gerept over Gent, zodat men geneigd is de vraag te stellen of de hoofdstad van Vlaanderen een oase van rust bleef in een benarde tijd. Argumenten om zo'n vermoeden te steunen ontbreken niet, Gent was zijn economische opgang begonnen en die werd geschraagd door een lage rentevoet en een overvloed van geld. Men bezat er een levendige belangstelling voor de technologische vernieuwing, die in Groot-Britannië was losgekomen. De stad kreeg een groeiende vervoersfunctie als knooppunt van nieuwe steenwegen en kanalen. Industriëlen belegden in katoenondernemingen en suikerrafinaderijen, hadden belangen in oesterkweek en zeevisserij en haalden grote winsten uit buitenlandse koloniale ondernemingen. De stad was een centrum voor de uitgave van allerlei drukwerken en bezat steeds goed voorziene graanzolders. Nieuwe investeringen bleven niet uit. Van de drie grote steden der Oostenrijkse Nederlanden Antwerpen, Brussel en Gent zou alleen de laatste een grote nijverheidsstad worden, getuigde Pierre Lebrun³.

Toch dekt dat beeld niet de hele werkelijkheid. Ook in de Arteveldestad kende de volksmassa haar angsten en woeden, ook daar braken stakingen en rellen uit. F. De Potter had er in zijn stadsgeschiedenis al terloops op gewezen. J. Decavele en R. De Herdt vertelden erover in hun havenboek. V. Fris heeft er één zinnetje aan gewijd in zijn bekende historische synthese. Maar H. Van Werveke en P. De Keyser - J. Dhondt gingen voorbij aan de sociale spanningen en de veranderingen in het lustrum omstreeks 1770⁴.

Gent was nochtans een toonaangevende stad, een centrum dat heel wat volksoplopen kende. In het buitenland werd de stad tijdens de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog en de Westeuropese industriële boom der jaren tachtig aanzien als een heel belangrijke economische nederzetting. In de omgewerkte tweede uitgave van de *Traité général du commerce*, die de beschrijving bracht van een duizendtal handelssteden in de wereld, besteedde Samuel Richard meer plaats aan Gent dan aan Antwerpen, Brugge, Brussel en Oostende samen. Niet zonder enige overdrijving stelde deze internationaal gereputeerde auteur vast: „*Gand est la plus grande ville des Pays-Bas, on peut même dire une des grandes d'Europe. Sa situation est très commode pour le commerce à cause de la qualité des canaux qui s'y rendent...*”⁵.

(3) P. LEBRUN, e.a. *Essai sur la révolution industrielle en Belgique (1770-1847)*. Brussel, 1979, 75. Zie ook H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de Studie van de goeode Burgerij te Gent in de XVIIIe Eeuw*. Brussel, 1952, 93-103.

(4) F. DE POTTER, *Gent van den oudsten Tijd tot Heden*. Gent, 1884, III, 18-22. J. DECAVELE & R. DE HERDT, *Gent op de Wateren en naar de Zee*. Antwerpen, 1976, 149-151. P. DE KEYSER & J. DHONDT, *Gent*. Antwerpen, 1947. H. VAN WERVEKE, *Gent. Schets van een sociale Geschiedenis*. Gent, 1947. V. FRIS, *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en 1913*. Gent, 1930.

(5) S. RICHARD, *Traité général du commerce*. Amsterdam, 2e uitg., 1781, I, 458.

De stad was daarbij gewoon aan rumoerige protesten, vooral van schippers, schippersmaats, boottrekkers en „kaaigezellen”. Wegens de grillige rivieren en de slechte sluizenpolitiek van de stad lagen er in het voorjaar nog al eens wat schepen aan de grond⁶. Dan volgden rumoerige groepsprotesten en betogingen tegen het aflaten van het water en de verkeerde bevelen van de magistraat. Zulke betogingen hadden bv. plaats op 4 en 5 mei 1760, op 29 mei 1762, op 4 april 1763 en vgl. In 1771 waren er zelfs tweemaal opstootjes van die aard: op 11 mei en op 29 juli. Dan waren er trouwens schippers van Bergen, Doornik, Condé en Rijsel bij betrokken naast die uit Vlaanderen. Zestien schepen met ongebluste kalk liepen gevaar op de Boven-Schelde in brand te schieten. Een ander had reeds zo erg slagzij gemaakt dat het aan het branden was. Schepen met hooi liepen schade op. En zo gingen de klachten verder ⁷.

Gent was vanaf de jaren zestig, daar is men het over eens, in volle industriële expansie. Die zou enkele jaren nadien aangevuld worden door de ontwikkeling van het vervoer en het havenbedrijf. Het is dan ook aangegeven het sociale klimaat in zo'n stad na te gaan in de crisisjaren circa 1770. De conjuncturele problemen liepen er immers zo erg uit de hand, dat zij zelfs de gezeten klassen niet onberoerd lieten.

SPANNINGEN IN DE STADSMAGISTRAAT

Niet alleen de volksmassa kende te Gent de golven van onrust, ook de gegoede standen voelden de weerslag van de conjuncturele inzinking. De eerste symptomen van die gevoeligheid deden zich voor in 1768. In de vergaderingen van het college van de Keure maakte men bijna keer op keer heftige woordenwisselingen, scheldpartijen en botsingen mee, die de conservatieve loco-burgemeester, tweede schepen d'Hane de Leeuwerghem, niet meester kon. Zij hadden hun oorsprong in het ongenoegen over de financiële administratie, o.m. wegens het onregelmatig betalen van de in-tresten op de stedelijke obligaties en de jaren achterstand daarbij. De stad had tot dan toe veel geld uitgegeven aan grootse prestige-projecten en niet in het minst aan de overdadige, alles overtreffende Sint-Macariusfeesten van 1767. Ondertussen kon zij haar schuldeisers niet tijdig voldoen. Nochtans was haar reeds in 1758 van regeringszijde de voortzetting van de prale-rige urbanisatiepolitiek en de uitvoering van onnuttige verfraaiingswerken

(6) Het rechttrekken van de kronkelige Bovensschelde na 1740 in Frankrijk en Vlaanderen bracht een vlugger verval mee en verhoogde de kwetsbaarheid van de Gentse binnenstad, waar zich af en toe overstromingen voordeden, vooral in de winter. De bediening van de sluizen moest er rekening houden met heel de Vlaamse waterstaat, zowel met de Schelde als met de Leie, het kanaal naar Brugge, het kleine kanaal naar Damme (de Lieve), en het kanaal naar Sas-van-Gent (de Sassevaart). Door het ondeskundig of slordig bedienen van de sluizen stond het waterpeil nog al eens te laag voor de scheepvaart op de Bovenschelde. Dit deed zich vooral voor in de lente.

(7) SAG 107/24, fol. 3-5, 64-65, 83-84; 107/26, fol. 103-104, 115-116, 120-124, 191-192.

en grootse ceremonies verboden. Pensionarissen en secretarissen — het z.g. buffet — hadden daar geen oor voor en bleven een prestigepolitiek aanbevelen, maar hielden de boekhouding en de desastreuze financiële toestand van de stad geheim.

Wanneer het uitzichtloze van de stadsfinanciën duidelijk werd, had men voorschepen burggraaf Vilain XIII ter hulp geroepen. Hij stond bekend als een expert in openbare financiën, maar was vooral actief als voorzitter van de Staten van Vlaanderen en van hun bestendige Deputatie. Met de stedelijke politiek liet hij zich slechts uitzonderlijk in, dat was de taak van de tweede schepen. Om de Gentse financiën gezond te maken waren ernstige saneringen nodig. De voorschepen achtte de aanstelling van een nieuwe, meer bedachtzame magistraat met sterke figuren onontbeerlijk en ging dat te Brussel bepleiten. Behoudsgezinde schepenen — vooral degenen die al te zeer bij het „buffet” aanleunden — moesten eruit verwijderd worden. De macht van de ambtsadel moest verminderd en meer zetels moesten worden voorbehouden aan zakenlieden ⁸.

Na lange gesprekken met gevolmachtigd minister Cobenzl werd een nieuwe ploeg benoemd en plechtig geïnstalleerd op 11 juli 1768. De eerste dagen stelde Vilain XIII een nieuw beleidsprogramma op punt. Dat was tegen de zin van de pensionarissen en secretarissen, die zich voorbij gegaan achtten ⁹. In de loop van de volgende maanden bleek ook de nieuwe magistraat niet voldoende los te kunnen komen van de bevoogdende tussenkomsten van het buffet. In maart 1769, korte tijd na de rellen die wij verder beschrijven, werd immers weer op bruisende wijze het zilveren ambtsjubileum van landvoogd Karel van Lotharingen gevierd. Daarom liet Vilain XIII de magistraat beslissen in zijn schoot een kleine commissie op te richten om een inventaris op te maken van de verplichtingen en inkomsten van de stad. Hiervoor werden vooral kooplieden aangesteld. Dit veroorzaakte heel wat herrie bij de groep juristen van het buffet, die de financiegeheimen voor zich wilden houden en niet verlangden de boeken open te leggen.

Na een half jaar werk kwam uiteindelijk een omstandig en zakelijk rapport klaar. Het zou leiden tot een gedeeltelijk bankroet-verklaren van de stad vervat in de vorstelijke ordonnantie van 23 september 1772 (8). Zij bracht een kapitaal- en intrestverlies mee voor de beleggers, allen leden van de goeude standen. Dit gebeuren veroorzaakte in deze milieu's heel wat beroering met samenkomsten van benadeelden, petitie's, verzetsacties e.d. Toch moest uiteindelijk iedereen zich neerleggen bij de nieuwe toestand en de nieuwe rentebrieven aanvaarden ¹⁰.

(8) ARA, SEG 1952: Cobenzl aan Vilain XIII 1 mei 1768; 1958: Vilain XIII aan Cobenzl 7, 26, 30 mei 1768.

(9) SAG 107/25 fol. 108-116, 127, 135-138, 159. ARA, SEG:1952: Vilain XIII aan Cobenzl 12 juli 1768.

(10) ARA, JAS 779: consulte 4 augustus 1769 en dossier. SAG 527/2: *Mémoire des députés des échevins de la Keure de Gand nommés en conséquence du décret de Son Altesse Royale du 4 août 1769*. ARA, SEG 1955: Vilain XIII aan Starhemberg 23 en 28 januari 1773. OPBA X, 302-304.

DE ARBEIDENDE MASSA IN BEWEGING

Daarnaast kende ook de volksmassa een inkomensvermindering en die viel veel zwaarder uit voor deze groep dan voor de rijke standen. De volksmassa omvatte meer dan de helft van de bevolking en heel wat onder hen waren hulpbehoevend.

De eerste jaren na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) waren goed geweest voor Gent. De werkgelegenheid was er aangegroeid. Men was in de stad zelfs dagloners komen aanwerven voor het buitenland: voor ondernemingen in Pruisen, in Amerika en te Londen en voor het leger in Spanje. De regering te Brussel was zelfs wat ongerust geworden over het optreden van de buitenlandse ronselaars¹¹. Doch na enkele jaren was deze gunstige conjunctuur weggeëbd en daagde voor de zwaksten het spook op van de honger. De graan- en broodprijzen stegen en bereikten in 1771 een hoogtepunt. Deze stijging bedreigde de koopkracht, die verder werd aangevreten door loonsverlagingen¹². De Gentse overheid steunde een meer restrictieve politiek en men kan zich de vraag stellen of dit het gevolg was van de opname van een groter aantal ondernemers in de stadsmagistraat.

Zes weken na de installatie van het nieuwe schepencollege (11 juli 1768) komt men reeds een eerste uiting tegen van een deflatoire loonpolitiek. Op 31 augustus 1768 legde de stadsmagistraat — in afspraak met de Kamer van Koophandel — een nieuw en lager tarief op aan de „pijnders”, de graansjouwers in het Gentse havengebied. Grossisten, brouwers, jeneverstokers, bakkers en gewone winkeliers hadden zich meer en meer aan hun vervoersmonopolie onttrokken en een beroep gedaan op losse werkkrachten. De schuld hiervoor lag in belangrijke mate bij de zakkendragers, die in de dokken een vervoersmonopolie bezaten. Zij waren niet alleen lastige en onbehouwen gasten, maar vroegen voor hun diensten een aanvechtbaar hoog — zij het officieel — tarief en dikwijls meer. Heel wat „pijnders” waren daardoor vervallen, zo getuigde één van hun verzoekschriften, „tot de uiterste armoede, alles ten grooten overlaste van de Aermekamer”. De magistraat moet ermee rekening gehouden hebben dat deze dokwerkers het nieuwe verminderde tarief niet goedschiks zouden aanvaarden, want hij bedreigde hen in zijn verordening met geseling, verbanning en andere straffen bij tekortkoming of amok. In het bijzonder verbood hij hen kooplui of particulieren te „molesteren, dreygen ofte injuriëren ten pointe van het nae huys draegen der goederen”¹³. Alles bleef gelukkig rustig.

(11) ARA, SEG 1950: correspondentie Cobenzl-Dierickx 9 juli, 18 en 29 augustus en 1 september 1764; 1952: dezelfde 27 november 1768.

(12) *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant*, IV, Brugge, 1973, 46-56 en 122. Cfr. C. VANDENBROEKE, *Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk*. Beveren, 1982, 214-220. Als reactie op loonsverlagingen kwamen tijdens het Ancien Régime alleen daar protestbewegingen voor, waar de fabrieksarbeid voldoende uitgebouwd was. Cfr. *Ibid.* 156. Dat is te Gent klaarblijkelijk het geval.

(13) M. STEELS, *Enkele Reglementen in Verband met de Graanmarkt te Gent in de eerste Helft van de negentiende Eeuw*, *Ghendtsche Tydingen*, 4, 1975, 220-221.

Verder trof de bedreiging op het inkomen vooral twee sectoren in ontwikkeling: het vervoer en de bouw. In 1769 verlaagde de magistraat, als verantwoordelijke voor de lonen van de onderhorigen der corporaties en der arbeidsofficiës, ¹⁴ de vergoedingen van bepaalde categorieën van dokwerkers — andere dan de pijnders — en van de bouwvakkers. Aan de Kamer van Koophandel droeg hij op met de schippersbazen in onderhandeling te treden voor een collectief akkoord. Het bericht deed al gauw de ronde dat de schippers voor sommige bevrachtingen een halvering van hun tarieven zouden moeten aanvaarden. De onderhandelingen betroffen zo wel de binnenvaart als het zeevervoer en de overheid had de wens uitgedrukt dat alles zou geregeld worden „à l'avantage du commerce”.

De stemming was allesbehalve prettig. Metsers en timmerlieden voelden zich al geruime tijd bekocht. Op 9 maart 1756 had de magistraat immers aan de aannemers vrijheid geschonken inzake de aanwerving van personeel: zij werden niet langer verplicht een beroep te doen op knechten, die gezellen en poorters waren. Het stond hen vrij voortaan ook vreemde dagloners in dienst te nemen ¹⁵.

Deze ontwikkeling kan men alleen maar begrijpen, zo men ze — afgezien van de conjuncturele verzwakking — terugplaatst in het algemene kader van de afbraak van het corporatisme. Zo mocht men te Gent sinds 1751 ook een vrijer beroep doen op vrachtvoerders: het lastbreken was er immers in belangrijke mate afgeschaft ¹⁶. Om nog concurrerend te blijven moesten de tarieven van de Gentse schippers omlaag naar een aanvaardbaar niveau en dat was dat van de goedkope schippers van het platteland. Alleen dat kon hun blijvende werkgelegenheid garanderen. In dat perspectief had minister Cobenzl de wens uitgedrukt dat de schippers daarover een onder-

(14) Arbeidsofficiës ontstonden door overheidsvergunningen en hadden veelal betrekking op een activiteit in de tertiaire sector o.m. voor het vervoer en voor het lossen en laden van schepen en karren in het havengebied. De concessionaris zorgde zelf voor de nodige uitrusting en vroeg voor zijn dienstverlening een door de overheid vastgesteld tarief. Voor de uitbating stelde hij een of meerdere werknemers aan. Een aantal vergunningen o.m. die van de „arbeiders” werd van de overheid gekocht via een openbaar bod. Andere waren in het kader van het corporatisme voorbehouden aan de leden van een Gilde zoals die van de „vrije” en van de „onvrije” schippers. Buiten de stedelijke agglomeratie was alles wat het vervoer aanging vrij en goedkoop. Die dienstverlening werd dan ook door de stedelijke gezagdragers en de officiebezitters tegengewerkt.

(15) M. VAN GENT, *Over Metselaars en Timmerlieden in het Midden van de achttiende Eeuw te Gent*, *Ghendtsche Tydingen*, 3, 1974, 175-176. Op 23 juni 1719 had de vorst nog verboden vreemde timmerlui in dienst te nemen zo lang er Gentenaars beschikbaar waren. Cfr. OPBA III, 166-167.

(16) Te Gent bestond tot in 1751 geen verbinding te water tussen het kanaal van Brugge naar Gent en het Schelde- en Leiebekken. Die werd in 1751-1753 gerealiseerd door het graven van een kanaal doorheen de stad, de Coupure. Bij die gelegenheid werd ten voordele van de bootslui uit Vlaanderen het privilege van het „lastbreken” afgeschaft. Dit schonk aan de Gentse schippers het exclusieve recht vrachten van voorbijvarende schepen over te nemen en op eigen boten te laden om het verdere vervoer te realiseren. Zo iets bracht niet alleen vertraging mee, maar ook kosten voor het overladen.

handelingsronde zouden beginnen met de ondernemers en werkgevers, verenigd in de Kamer van Koophandel. De magistraat mocht dan zelf de tarieven van het binnensteedse havenwerk en vervoer regelen. Maar ook hier lag de zaak niet zo eenvoudig. Het lastbreken had de dokwerkers vroeger heel wat werk bezorgd; de „vrije doorvaart” had hen daarvan beroofd. Nu werd ook nog aangestuurd op een tariefvermindering. Die trof niet alleen de „arbeiders” — de generische term voor dokwerkers, — maar ook hun bazen. De dokwerkersfuncties waren immers meestal duur gekochte arbeidsofficiës. De eigenaars van deze officiës oefenden de functie steeds uit via de „arbeiders” en verlangden bij een tariefverlaging hun winstmarge zo veel mogelijk te bewaren. Dan moest het loon van de sjouwers nog maar meer omlaag. Bijzonder gevoelig lijken enkele gespecialiseerde dokwerkersverenigingen te zijn, die instonden voor vrachten die van de Boven-Schelde kwamen, vooral uit Henegouwen en Doornik. Drie vierden van deze aanvoer bestond uit kalk, bouwsteen, steenkool e.d., produkten waarvan de verkoop in opgang was wegens de bouwwoede in de private sector en de overschakeling van brandhout naar steenkool.

Bij het graven van de Coupures, in 1751, was de „vrije doorvaart” ten voordele van alle Vlamingen door de regering gedecreteerd. In 1763 was zij op basis van wederkerigheid uitgebreid tot de schippers van Doornik en Henegouwen¹⁷. De Gentenaars hadden het bijzonder tegen de schippers van het platteland, die veel goedkoper werkten en aan de stedelijke vrachtvoerders een geduchte concurrentie aandeden. Als Vlamingen waren zij niet onderworpen aan de verplichting van het lastbreken, zoals de Brabanders wel waren.

De problemen van de boottrekkers, die ook betrokken waren bij de rellen van 1769, zijn niet onmiddellijk duidelijk. Zij leden geen nadeel bij de afgekondigde vrije doorvaart, want zij verdienden ook aan vreemde schepen. Wel is het mogelijk dat zij van de Gentse schippers een hoger loon kregen. In elk geval kwam hun vergoeding ter sprake bij de onderhandelingen tussen de scheepseigenaars en de Kamer van Koophandel.

In 1769 veroorzaakten de boottrekkers een tiental dagen opstootjes en rellen: van eind januari tot en met de eerste week van februari. In hun betogingen trokken zij dokwerkers en bouwvakkers mee. Het is niet gemakkelijk inzicht te krijgen in de gestelde eisen. De betogingen en opstootjes lijken een drievoudig objectief na te streven:

1° druk uitoefenen op de besprekingen tussen de Kamer van Koophandel en de scheepseigenaars om de vrachtkosten op het oude niveau te handhaven, zodat de boottrekkers hun inkomsten konden bewaren;

2° het intrekken van het nieuwe tarief door de stad opgesteld voor de „arbeiders” en van de vrijheid gegeven inzake bouwvakkers, zodat er geen loonsverlaging zou komen;

(17) *Placcaerten van Vlaenderen*, V, Gent 1763, 746. OPBA VII, 227, 249, 423; IX, 19 en 55.

3° het afschaffen van de vrije doorvaart te Gent en het wederinvoeren van het lastbreken voor alle schippers, die niet van Brugge of Oostende waren. De schippersbazen, die niet openlijk aan de betogingen deelnamen, hadden de stakers wel van één zaak kunnen overtuigen: de toekomst hing voor allen samen met het herstel van het oude, stedelijke scheepvaartmonopolie.

Klaarblijkelijk deden het einde van de winterperiode — want dan was er altijd minder werk — en de stijgende graanprijs de ontevredenheid losbarsten. Mikpunten van de protesten waren de Kamer van Koophandel, voorschepen Vilain XIII, schepen de Crombrugge en schepengroothandelaar Pieter de Loose. Deze drie mannen waren het, die te Gent de touwtjes in handen hadden, zo hadden de menners bij het begin van de rellen de volksmassa toegeroepen. In de verspreide pamfletten vindt men dan ook teksten als deze:

„...Waeren die dry verdruckers van kant,
„Het waer het welvaeren van ons lant.”¹⁸

Of „Wat wilt gij aermē schippers van Loose alleene spreken
„Gy moet Crombrugge en Vilain t' saemen de beenen breken
„Want Crombrugge aermē luys
„Als spieder van 't collegie
„Brengt Vilain alles thuys.”¹⁹

Men weet niet juist hoe lang de ontevredenheid smeulde, maar de eerste uitbarsting vond plaats op zaterdagvoormiddag 28 januari 1769. Het waren een zestigtal boottrekkers en dokwerkers, die samen de middenstad introkken. Zij weigerden verder te werken en troepten samen voor het stadshuis. Na veel geroep en verbaal geweld bekwamen zij dat een delegatie van een vijftal man werd binnen gelaten en ontvangen door het schepencollege. Zij deelde de magistraat mee dat de armoede het alarmpeil bereikt had. In het verslag van de magistraat aan minister Cobenzl heette het: „*lesquels ont représenté qu'ils n'avaient plus de quoi vivre... En conséquence ils demandaient qu'on voudrait leur rendre leur gagne-pain.* „Het lastbreken — want daarover ging het — zou iedereen in de stad nieuwe werkgelegenheid bezorgen.

Toch was het aan de magistraat niet onmiddellijk duidelijk welke de bedoelingen van de betogers waren: „*quelles ont été précisément leurs intentions, s'il y a eu un dessin prémédité*”²⁰. In feite werd hier de overheid

(18) ARA, SEG 1953: Dierickx aan Cobenzl 31 januari 1769, met pamflet in bijlage.

(19) CALLION, *Varia historica* (BUG hs. 2481), 37. Men vond zelfs franstalige teksten. Duidt dit op medestanders uit meer ontwikkelde bevolkingsgroepen? Zo bv. met een allusie op de naam Vilain XIII:

„Echevins, vous avez vu la populace
„Vous a fait une Vilaine grimace”. *Ibid.*

(20) ARA, SEG 1953: Vilain XIII aan Cobenzl 30 januari 1769, Dierickx aan Cobenzl 30 januari 1769.

verantwoordelijk gesteld voor de lage vergoedingen en de algemene armoede, zoals dat zelfde jaar ook te Brugge²¹. Bij het buitenkomen was de delegatie gekalmeerd. Zij moet haar vertrouwen in de overheid aan de wachtende groep overgebracht hebben, want die dag hadden er geen verdere betogingen of rellen meer plaats.

Na het weekend flakkerde de onrust weer op. De 30e januari waren het 200 sloopstreekers en dokwerkers, die samentroepen voor het stadhuis. Opnieuw werd een delegatie door de magistraat aanhoord. Men trachtte de leiders gerust te stellen inzake de loonsvermindering: zij berustte op een verkeerde informatie. Maar de massa die buiten stond, nam deze verklaring niet aan. Zij was ondertussen aangegroeid en trok nu roepend en dreigend door de stad. Eerst begaf zij zich naar de Kamer van Koophandel, die in haar gewone vergaderzaal in het pakhuis op de Koremarkt in vergadering was. Daarna trok men naar de woning van schepen Pieter de Loose, die groothandelaar in graan was. Men schreeuwde dat men het schip zou plunderen, dat te Zelzate graan laadde en door Gent zou varen met een vreemde bestemming. Wanneer de stedelijke politie het huis kwam ontzetten, werd zij met stenen bekogeld. Toen de massa uiteindelijk afdroop, trok nog een grote groep naar het hotel van voorschepen Vilain XIII. Maar door het afbrokkelen van de massa was het elan gebroken. De mannen beslisten onderweg dan ook eerst nog volk bij te halen en 's nachts met 3000 man tegen de burgemeester op te treden.

De politie had inmiddels het schepencollege op de hoogte gebracht van het verloop van het gebeuren en van de rellen in de stad en tevens J.F.X. Dierickx, fiscaal van de Raad van Vlaanderen, en plaatscommandant generaal S. Murray gealarmeerd. Moedig kwam de raadsfiscaal onmiddellijk ter plaatse, nam poolshoogte bij de woelige massa en ging dan met de magistraat beraadslagen. Er werd een crisiscomité benoemd en samengesteld uit de voorschepen, de fiscaal en de garnizoenscommandant. Een aantal maatregelen werden getroffen. Alle feesten werden verboden, ook datgene dat bij graaf de Lichtervelde moest plaats grijpen. De officieren van het garnizoen werden onder het bevel van de raadsfiscaal gesteld en zouden met kleine detachementen dragonders in de stad patrouilleren. De kazernes werden in staat van alarm gesteld en de wachtposten versterkt. De stad leek onder bezetting te staan.

De dekens van de twee schippersgilden werden op het stadhuis ontboden en door de fiscaal ondervraagd. Zij hielden vol niets met de rellen te maken te hebben, maar hadden wel een verzoek in verband met het lastbreken. Het bestuur van de „Vrije Schippers” beweerde aan zijn leden als richtlijn gegeven te hebben niet met het betogende rapalje te praten, laat staan mee te doen met de rellen. De verklaring van de scheepseigenaars leek achteraf niet zo overtuigend. Volgens verklaringen van sommige mannen na hun aanhouding zouden er immers onder de schippers toch medestanders en

(21) Y. VANDEN BERGHE, *o.c.*, 154.

uitgesproken sympathisanten geweest zijn door o.m. beloften van biertrakaties, indien de oude privileges terug geschonken werden²².

In de nacht van 30 op 31 januari bleef alles rustig. Alleen werden in duisternis opruiende teksten aangeplakt aan het stadhuis, aan het Gravensteen, zetel van de Raad van Vlaanderen, en op de Korenmarkt.

De volgende dag bleven de veiligheidsmaatregelen van kracht. De voorschepen en de raadsfiscaal drongen bij de bange leden van de magistratuur aan op een krachtmeting: de boot uit Zelzate zou geen last breken te Gent en onmiddellijk verder varen. Dat was de wet! In de loop van de dag werden vijf boottrekkers en twee dokwerkers aangehouden, waaronder de man die men als de grote menner beschouwde, Jan Stevens. Hij stond bekend als een harde figuur, maar ontkende alle verantwoordelijkheid. Bij de andere opgesloten hoorden Jan De Smet en Frans De Geyter. De affiches en pamfletten zouden opgesteld zijn door een zoon van de voormalige huisbewaarder van het stadhuis. Hij kende alle schepenen en kon de massa rustig vertellen wie te Gent het heft in handen had.

Voorschepen Vilain XIII wenste alle ongerustheid inzake bevoorrading de kop in te drukken. Hij liet de graanhandelaars aanzeggen de markt van vrijdag 3 februari overvloedig van broodgranen te voorzien. Dat zou niet alleen kalmerend inwerken op de roerige massa, maar ook de veiligheid van de pakhuizen bevorderen. Gent was traditioneel de graanzolder van Vlaanderen en bezat in tijden van schaarste nog heel wat voorraad²³. De maatregel had het gewenste effect: de eerste dagen van februari werd het weer rustig; het machtsvertoon verdween uit de straten.

Toch deden zich na een week, op 5 en 6 februari, nieuwe opstootjes voor. Het was dan carnaval. Uit voorzichtigheid had de magistratuur een politiereglement uitgevaardigd met het verbod zich te verkleeden. Toch trotseerden velen die verordening. De stemming werd weer dreigend. Groepen van dertig tot vijftig man trokken met veel branje en lawaai door de straten en riepen opruiende slogans. Sommigen droegen geweren of hadden andere wapens bij zich. Wanneer de politie het verbod op maskerades en betogen wilde doen eerbiedigen, werd zij uitgescholden en door de massa gemoesteed. Op sommige plaatsen moest zij zelfs de vlucht nemen. De stadsmajoor verklaarde dat zijn manschappen niet in staat waren de orde en de rust te handhaven. Daarop vroeg de fiscaal het leger opnieuw in te zetten, maar de voorschepen weigerde op zijn verzoek in te gaan. Tegen de avond werd het kalmer. Opruiende schotschriften maakten echter duidelijk dat de volksmassa nog erg onrustig was.

Op maandag 6 februari troepte een massa van naar schatting 2000 man samen voor het stadhuis. Misschien waren het er meer; men hield het voor

(22) ARA, SEG 1953: Dierickx aan Cobenzl 30 en 31 januari 1769, Vilain XIII aan Cobenzl 30 januari 1769 en s.d. (31 januari), Murray aan Cobenzl 30 januari 1769. BUG hs. G 13450: Dierickx aan Geheime Raad 25 april 1769.

(23) ARA, SEG 1953: Dierickx aan Cobenzl 3 februari 1769.

de grootste samenscholing die men tot dan toe had gezien. De magistraat was onder de indruk. In paniek besliste zij de maskerades toe te laten en het leger op te vorderen om de rust te herstellen. De bange politie moest niet meer in de straten patrouilleren. Wel kreeg zij de opdracht stiekum een oog in het zeil te houden om de aanvoerders te identificeren. Dan kon men deze menners later aanhouden en bestraffen. Voorschepen Vilain XIII was die dag bedlegerig met koorts en hoofdpijn, wellicht had hij griep. Hij was het niet eens met de bange reactie. Toch bleef de overheid de toestand meester, ofschoon er heel de dag veel volk op de been was en woedende kreten geslaakt werden.

Ondertussen trachtte men de volksmassa te kalmeren door ruimere informatie. Via strooibiljetten liet de magistraat de bevolking verwittigen dat hij tegen alle loopsverlaging voor dokwerkers en bouwvakkers gekant was en logenstrafte dat hij enige beslissing in die zin genomen had.

Op 7 februari was het weer zo goed als rustig. Moeizaam hernamen de onderhandelingen tussen het bestuur van de schippersgilden en van de Kamer van Koophandel. Zo wel de vrachttarieven als de lonen van de boottrekkers kwamen ter sprake. De magistraat zette de ondervraging der aangehouden en verder zonder veel wijzer te worden over het aandeel van elk. Daarom wilde hij iedereen vrijlaten. Maar de voorschepen vond dat het onderzoek tijdens zijn afwezigheid niet ernstig genoeg gebeurd was en verzette zich tegen elk ontslaan uit de hechtenis, van zijn kant eiste de raadsfiscaal het onderzoek op voor de Raad van Vlaanderen. Het bleef ondertussen in de stad gespannen, maar rustig.

Nog even maakte men zich zorgen, wanneer op 26 februari een boot met 48 last tarwe en 4 last rogge voorbij voer. Het schip werd niet gemoesteerd²⁴.

Het ingrijpen van de magistraat t.o.v. de aangehouden en zou nog een staartje krijgen, typisch voor het Ancien Régime. De raadsfiscaal protesteerde bij de Geheime Raad te Brussel dat hij bij het verhoor van de aangehouden slechts een tweede viool mocht spelen. Dat was tegen de wet: de beoordeling van ordeverstoorers kwam volgens art. 14 van de Carolijnse Concessie aan de Raad van Vlaanderen toe en niet aan de magistraat. Een decreet van 15 juli 1769 stelde de fiscaal in het gelijk: het vonnissen van de oproerkraaiers werd aan de Raad toegewezen. Twee aangehouden waren echter onderhorigen van de heerlijkheid van Sint Pieters en moesten aan de abbatiale rechtbank, die de hoge rechtsmacht bezat, worden uitgeleverd²⁵.

(24) ARA, SAG 107/25, fol. 142-156, 168-169. ARA, SEG 1953: Dierickx aan Cobenzl 2, 6, 7, 16 februari en 7 maart 1769. RUG hs G 13450: Dierickx aan Geheime Raad 25 april 1769.

(25) BUG hs. G 13450: het ganse dossier. OPBA IX, 515-516.

Aan de verzuchtingen van de betogers werd na lange maanden ten dele voldaan. Na lang onderhandelen en veel wikken en wegen werd op 8 november 1769 een vorstelijke ordonnantie gepubliceerd waarin twee strekkingen tot uiting kwamen: de vrije doorvaart te Gent werd terugschroefd, terwijl de vrachtkosten en bepaalde dokwerkerslonen werden verlaagd. De maatregelen begunstigten vooral de vrije schippers ten nadele van de onvrije schippers. De vrijen kregen het exclusief recht vracht op te nemen te Gent op basis van het beurtrolsysteem. Zij mochten in andere Vlaamse steden en te Doornik en Bergen slechts terugvracht laden, indien zij er minstens twee derden van hun scheepslading gelost hadden. De vrije doorvaart bleef voorbehouden aan schepen van Oostende, Brugge, Nieuwpoort, Bergen en Doornik. De schippers van het platteland genoten er alleen van, indien de vracht van zee kwam en een bestemming buiten Vlaanderen had. Voor de Brabanders bleef zij voorbehouden aan regelmatige scheepsvaartlijnen en aan vervoer van zeevis van de Vlaamse kust of van hout van de zaagmolens te Oostende.

De ordonnantie promulgeerde tevens maximumtarieven voor het binnenlands vervoer en voor de vaart op Holland en Zeeland. Wie voor een lagere vrachtprijs wilde varen, was vrij en werd van de verplichting van de beurtrol ontslagen. Het werk van de havenarbeiders, vooral van de kool- en kalkdragers, werd aan een nieuwe tarifiering onderworpen. Voor de overslag bij het lastbreken werd het loon verlaagd, zodat dit voor hen minder interessant werd. Voor het lossen met het oog op levering te Gent werd het oude tarief bewaard. Het statuut van de gekochte arbeids officies werd bevestigd: de arbeiders moesten aan hun bazen tussen 1/7 en 1/5 van hun loon afstaan. De verplichting van de rijke officiebezitters een beroep te doen op hun vast aangestelde kool- en kalkdragers werd losser gemaakt: als deze arbeiders niet verlangden te werken aan het officiële maximumtarief, mochten de eigenaars van het officie een beroep doen op andere knechten. Bij het overslaan van graan in Gentse schepen werden de schippers zelfs helemaal vrij gesteld van een beroep op de pijnders of graanlossers²⁶.

Zo waren het de rijkste scheepseigenaars, de „Vrije Schippers”, die ten slotte het meest profiteerden van de honger- en loonrellen van de voorbije winter, ook al moesten zij voor de bevrachting met een tariefvermindering genoegen nemen. De bezitters van de arbeids officien kwamen er ook niet slecht uit.

VERDERE TEKENEN VAN ONRUST

Het gedeeltelijk herstel van het lastbreken stelde geen einde aan de sociale spanningen. Langs meerdere kanalen kwamen die tot uiting. Schippers van overal in het land protesteerden bij de regering tegen de beknotting

van de algemene transportvrijheid. De magistraat smeekte zijn invloedrijke voorzitter het standpunt van de vrije schippers bij de Raad van Financiën te willen verdedigen. De voorschepen lijkt niet scheutig geweest te zijn om deze opdracht te vervullen. Hij was immers persoonlijk voorstander van een algehele vrijheid van doorvaart en van de vrije concurrentie tussen de schippers. Het duurde dan ook vijftien maanden, vooraleer hij iets ondernam. Uit vrees voor nieuwe rellen werd er voorlopig niets aan het compromis van november 1769 veranderd. Men moest wachten tot Jozef II om de bescherming van de Gentse schippers te zien afbrokkelen ²⁷.

Inmiddels was de ontevredenheid en de onrust niet verdwenen in het milieu van de Gentse „arbeiders”. Zij vormden het meest roerige gedeelte van de werkende bevolking. In de zomer van 1770 begonnen de kalklossers een langzaam-aan-actie. Zij hadden het exclusief recht bouwmaterialen te lossen en bij de klanten te bestellen. Al geruime tijd was er zowel van de kant van de schippers als van de kant van de handelaars in bouwmaterialen geklaagd over de trage aanvoer en de onvoldoende zorg. Beide groepen beweerden daardoor ernstige schade te lijden. Wanneer het al te bar werd met de langzaam-aan-actie ontbood de magistraat de eigenaars van de arbeidsofficiës op het stadhuis. Om de actie te breken gaf hij hun bevel bijkomend personeel aan te stellen: dan zou het lossen vlot verlopen. Het aantal kalklossers mocht per officie van één op twee gebracht worden, d.i. globaal van twaalf naar vierentwintig gebracht worden. Op 7 juni werd dan een vergadering belegd voor schippers en dokwerkers. Zij verliep in een gespannen sfeer: het regende scheldwoorden, beledigingen en dreigementen. Men bereikte geen akkoord over prestaties en vergoedingen. Het is niet duidelijk waarom de dokwerkers zo op de scheepseigenaars gebeten waren. Wellicht was de regeling van november 1769, die minder gunstig uitviel voor de „arbeiders”, daar niet vreemd aan. Men verneemt achteraf niets meer over altercaties tussen schippers en lossers ²⁸.

Een half jaar later, in de winter van 1770-1771, deden zich weer rellen voor in verband met de lonen van de havenarbeiders. Om de beurt gingen verschillende groepen in staking: eerst de steenkooldragers, dan de kalklossers, wat later de korenmeters en de met hen verbonden pijnders of graanvervoerders. De kooldragers hadden van de klanten hogere vergoedingen gevraagd dan door het officiële tarief was toegelaten. De aanvoer en het verbruik van steenkool was na de Oostenrijkse Successieoorlog merkkelijk gestegen. Het aantal kooldragers was van overheidswege vastgelegd en was niet overeenkomstig de trafiek omhoog gegaan. Daar de koollossers nu meer werk dan genoeg hadden, durfden zij aan de klanten meer vragen dan wettelijk voorzien. Zo men hun dit supplement in vorm van een verplich-

(27) SAG 3/93: magistraat aan Vilain XIII 27 december 1771; 3/94: magistraat aan Dotrengé; 107/27, fol. 14.

(28) J. d'HANE DE TERVAERENT, *Handboek*, I, 185-187 (BUG hs G 15626).

te fooi niet gaf, lieten zij de beter betalenden voorgaan en bestelden de kolen aan de anderen op een tergend-trage wijze. Nu had men in de winter de steenkool meer nodig dan in de rest van het jaar, zodat de magistraat wel gedwongen werd tussen te komen. Hij ontbood de eigenaars van de arbeidsvergunningen in de kolensector op het stadhuis en wilde van hen weten welke loonregelingen zij met de knechten getroffen hadden en of die niet te weinig verdienden. De prijs van de arbeidsofficiës in de kolenbranche was sinds 1750 gestadig gestegen: in 1753 waren er twee officies verkocht voor respectievelijk 421 en 473 pond, in 1759 een voor 510 pond, in 1763 voor 653 pond en in 1770 voor 700 pond. De magistraat vermoedde dat de eigenaars van de officies, deze hoge koopprijzen verhaalden op hun personeel. De eigenaars, zo bleek het, werden per zak vergoed en hun personeel per week. De sjouwers waren onder die voorwaarden niet geneigd hard te werken. Aan de officiebezitters werd bevel gegeven de kolenmassa, die op de Vlasmarkt lag, zonder dralen bij de klanten te doen bestellen aan het officiële tarief. Zo zij dit niet deden zou de dienst van de onderbaljuw hen daartoe opvorderen. Veertien dagen later werd een commissie bijeen gebracht om de loonproblemen uit te praten en tot een voor alle partijen aanvaardbare regeling te komen. Zij bracht de eigenaars van arbeidsvergunningen in de kolensector samen met een delegatie van de magistraat, die bestond uit twee leden van de koophandelslobby, de schepenen de Crombrugge en de Loose, twee pensionarissen en de eerste sekretaris van de Keure.

Wanneer de pijnders op hun beurt tot staking overgingen werd die actie gebroken doordat de magistraat de graanschepen liet lossen door vrije werknemers. Toch kwam ook hier uiteindelijk een commissie samen om de vergoedingen van de arbeiders te regelen²⁹.

Het jaar 1771 bleef een periode van onrust. Wanneer de rogge duur werd, was de haring een belangrijk substituut voor de volksvoeding. In december van dat jaar werd er te Gent te weinig haring te koop aangeboden. Vanaf 1767 mocht men geen haring meer invoeren uit Holland tot grote ontevredenheid van de Brabantse steden, die zonder ophouden hun beklag maakten over de geringe aanvoer van de Vlaamse kust, de slechte kwaliteit van de vis en de hoge prijs. De stad Antwerpen, grote invoerder van Hollandse haring, had bij deze overtrokken jeremiades altijd de toon aangegeven. Nochtans had de regering steeds de grenzen geopend voor een beperkte invoer.

In Vlaanderen werden nooit erge klachten gehoord. Toch moet er in de herfst van 1771 samen met de stijging van de roggeprijs een zekere onrust gegroeid zijn. Immers in september van dat jaar werd door de regering aan schepen de Loose, eigenaar van een vissersvloot, gevraagd hoe het zat met de bevoorrading in deze massavis. Hij had op 30 september geantwoord

(29) J. d'HANE DE TERVAERENT, *Handboeck*, III, 102-103, 111 (BUG G 10158)

dat zijn schepen na 24 juni — begin van de zomervangst — 5664 tonnen haring hadden aangevoerd. Toch draalde de regering in december 1771 geen ogenblik: onmiddellijk na kennisname van de klachten uit Gent besliste zij de invoer van haring uit het buitenland vrij te geven tot het voorjaar van 1772. Kort daarop kalmeerde de ongerustheid van de bevolking³⁰.

Toch was daarmee niet alles geregeld. Op zeker ogenblik kwam het de magistraat ter ore dat leden van de rijke beenhouwersfamilie Van de Loo op de vismarkt alle stallen afhuurden om concurrerende visverkopers uit te sluiten. De kramen, die zij niet nodig hadden, lieten zij gewoon leeg staan en profiteerden — naar de magistraat vermoedde — van hun monopolie op de markt. Zag de rijke beenhouwersfamilie in het meesterschap van de visverkoop een middel om artificieel de prijs te verhogen en meer winst te maken? Zij had reeds zo iets voor het vlees gedaan en de schuld voor de prijsstijging op de ruim verbreide veepest van 1770 geschoven. Enkele schepenen en een sekretaris werden dan naar de markt afgevaardigd om deze zaak in het reine te trekken en weer een vrije vismarkt te organiseren³¹.

Tegen het midden van de jaren zeventig stelde men ook spanningen vast in een andere sector, die zich erg ontwikkeld had: die van de linnenblekerij. Al geruime tijd smeulde daar de ontevredenheid bij de dagloners van de stedelijke ondernemingen. Dit ongenoegen betrof ook hun statuut. Een ordonnantie van de magistraat had hen een soort wetboekje opgelegd en hen de facto vast verbonden aan hun werkgever. Het was hun nl. verboden in een andere blekerij te gaan werken zonder de toestemming van hun vroegere baas. Dit maakte het de patroons mogelijk de lonen te drukken zonder dat de arbeiders nog een uitweg hadden. Op 10 mei 1775 legden zij het werk neer. Een 400-tal werknemers kwam naar de binnenstad en trok van op de Korenmarkt tierend en roepend door de straten. Uiteindelijk begaven zij zich naar Ledeberg. Zij hadden vooral twee eisen: terugkeer naar het vroeger loonpeil en intrekken van de stedelijke verordening.

De fiscaal werd al vlug op de hoogte gebracht van de rellen in de binnenstad. Hij begaf zich onmiddellijk ter plaatse, trachtte een gesprek aan te knopen met de aanvoerders van de stakers en verzocht hen het werk te hervatten. Met behulp van personeel van de Raad van Vlaanderen en van de stedelijke politie probeerde hij daarna de groep te doen uiteengaan. De aanhouding van enkele mannen vergemakkelijkte dit, want al gauw viel de betoging uiteen. Stahremberg, de gevolgmachtigde minister die Cobenzl had opgevolgd, was echter niet gerust over de sociale politiek van het Gentse stadsbestuur en droeg de fiscaal op deze zorgvuldig na te gaan. Op 13 mei dwong deze een loonsverhoging af en trad de rust in³².

(30) *Ibid.*, III, 223, 244-245. Cfr. F. PRIMIS, *Het Antwerpsche Haringvraagstuk der achttiende Eeuw, Anverpiensia* 1946. Antwerpen, 1947, 5-10.

(31) J. d'HANE DE TERVAERENT, *Handboeck*, II, 155 (BUG hs G 15.627).

(32) ARA, SEG 1956 II: Dierickx aan Starhemberg 10 mei 1775. BUG hs G 13450.

ENKELE CONCLUSIES

In de jaren 1767-1775 maakten de Nederlanden en Noord-Frankrijk een conjuncturele inzinking mee met stijgende graan- en broodprijzen en een druk op de lonen. Gent ontsnapte niet aan deze beweging en blijkt langs meerdere zijden erg gevoelig geweest te zijn voor deze ontwikkeling. Sporadisch deden zich uitbarstingen van ontevredenheid en rellen voor. Zij waren soms een gevolg van de honger, maar dan zorgde de magistraat ervoor dat de graanreserves wijd open gingen. Buiten deze uiterste kwelling kwamen er ook reacties voor tegen de corporatieve en salariele afbraak, de inkrimping van de arbeidsgelegenheid in beschermde of niet-beschermde sectoren, binding aan eenzelfde werkgever e.d. De incidenten leidden zelden tot verwoestingen, plunderingen of andere baldadigheden. Het bleef veelal bij verbaal geweld.

De conjuncturele baisse viel samen met structurele veranderingen van lange duur, en niet in het minste met de ontwrichting van de publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven, belichaamd in het corporatisme. Langs meerdere zijden stelt men vast dat het gildewezen als uiting van menselijke solidariteit aan het tanen was. De suppoosten van de gilden stelden zich kritisch op tegenover hun vereniging. Zo kregen in januari 1771 de bakkers en merceniers gelijk vanwege het stadsbestuur, wanneer zij protesteerden dat het bakkersambacht steeds dezelfde personen in het bestuur handhaafde en dat de Gilde van de merceniers iemand in de leiding had opgenomen, die zelf geen mercenier was. De groeperingen van bezitters van de para-corporatieve arbeidsofficiës hadden helemaal niets meer te maken met onderlinge hulp en waren vooral verenigingen van onafhankelijken, uitbaters van kleine ondernemingen. Bij het zien van de pogingen van de meester-beenhouwers om de visverkoop te monopoliseren zou men zich in de negentiende eeuw wanen.³³

Toch ontkomt men niet aan de indruk dat de ongunstige conjunctuur de structurele verandering nog wat afremt. Schippers en timmerlieden zochten in de oude organisatie steun voor hun wensen en bekwamen dat de klok werd teruggezet door het invoeren van een beperkt lastbreken en een exclusief beroep op personeel uit de stad.

De overheid speelde in het sociale nog een belangrijke rol. Het stadsbestuur en vooral raadsfiscaal Dierickx traden bij incidenten rustig en vaderlijk bezorgd op. Maar de stad stond haar bemiddelende en regulerende taak reeds ten dele af aan een nieuw orgaan: de lobby der zakenlui en der niet-corporatief werkende industriëlen. Die komt als een nieuwe macht naar voor en bezit een representatieve en wettelijk erkende organisatie in de Kamer van Koophandel. Bij conflicten wijst de massa der werknemers haar en haar lobby-ïsten als de grote schuldigen aan. Deze vaststelling be-

(33) J. d'HANE DE TERVAERENT, *Handboeck*, II, 154-155.

vestigt de oude visie van Ch. Gillès de Pélichy³⁴. De nieuwe ondernemers waren vanaf 1751 verplicht georganiseerd in die Kamer van Koophandel, die enkele van hen reeds in 1729 hadden opgericht. Zij veroverden stilaan de schepenbank, die zij in 1794 bijna helemaal in handen zouden gekregen hebben.³⁵

De stedelijke overheid reageerde soms op die evolutie, wanneer zij probeerde de monopolistische arbeidsofficiërs niet meer aan de meestbiedende te verkopen wegens het slechte effect op de loonregeling der werknemers. Zo werd in 1773 het koolmetersofficie niet meer verkocht maar door de magistraat toegewezen. Hetzelfde gebeurde met de officies van koollossers zoals de regeringsenquête van 1784 ons leert³⁶. De nieuwe regeling, zo hoopte de magistraat, zou allicht het inkomen van de „arbeiders” verbeteren en de officiebezitters bij misbruik gemakkelijker afzetbaar maken.

Het is duidelijk dat na 1750 te Gent nieuwe arbeidsverhoudingen aan het groeien zijn en dat loonregelingen meer en meer zonder overheidstussenkomsten tot stand komen. Dat dit juist gebeurt in een periode dat de kapitalistische produktievorm zich doorzette en de ondernemersklasse een sterkere vertegenwoordiging in de magistraat krijgt, lijkt geen toeval. Zo ontmoet men in het crisisgebeuren rond 1770 een aantal samenlevingsvormen, die in de negentiende eeuw hun volle ontplooiing zullen kennen: scherpere verhoudingen tussen patroons en werknemers en overdracht van regelingen inzake lonen en arbeidsverhoudingen van de overheid aan de ondernemersklasse.

(34) Ch. GILLÈS DE PÉLICHY, *L'organisation du travail dans les ports flamands sous l'ancien régime*. Leuven-Brussel, 1899, I, 54. De politiek van de Gentse magistraat komt niet overeen met die van de meeste steden. In een recente doctoraatsstudie te Rijsel betreffende zeven steden uit Noord-Frankrijk en Henegouwen stelde Ph. Guignet vast dat de magistraat overal in de loop van de achttiende eeuw „une stratégie d'endiguement des prétensions des négociants” ontwikkelde. Alleen Doornik vormde een uitzondering op deze regel. Ook Gent hoorde bij dit soort uitzonderingen. Cfr. Thèse de doctorat d'État in *Revue du Nord*, 70, 1988, 793.

Ook latere gebeurtenissen wijzen op die functie van de Kamer van Koophandel. Bij het in-gebruik-nemen van de nieuwe „entrepôt” aan de Coupure in 1780 had de Kamer de dokwerkerstarieven verminderd onder het beding dat de los- en laadactiviteiten en het werk in het stapelhuis er minder zwaar waren dan het havenwerk elders in de stad. De stukwerkers reageerden tegen deze maatregel door een langzaam-aan-actie. De kooplieden waren daar erg gevoelig aan gezien de grote drukte in de haven ten gevolge van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. De Kamer van Koophandel besliste als tegenmaatregel het aantal havenarbeiders te verhogen. Uiteindelijk moest zij toch toegeven aan de actie van de stukwerkers en de tarieven verhogen. Tevens werden twee kranen geplaatst om het werk te verlichten. Cfr. M. BROECKHOVE, *Zeven Eeuwen Stukwerkers*, Gent, 1985, 24-28.

(35) ARA, Fonds Geheime Raad 359: Varenbergh aan Metternich 1 mei 1794.

(36) Ch. GILLÈS DE PÉLICHY, o.c., 162-164.